

XÁNTUS KONTRA SCHERZER

AZ OSZTRÁK–MAGYAR KELET-ÁZSIAI EXPEDÍCIÓ ÉS XÁNTUS JÁNOS

▷ SZÖVEG: GYARMATI JÁNOS

1868 szilveszter napján egy magyar és egy osztrák utas szállt fel a Triesztből Alexandriába induló gőzös fedélzetére. Noha végső úti céljuk azonos volt, az utóbbi mindent elkövetett, hogy a másik ne tarthasson vele, annak pedig nem is állt szándékában elutazni...

Most mégis ugyanazon a hajón hagyták el Európát. Életük számos tekintetben párhuzamos pályát írt le, és nem először keresztezte a másikét. Mindketten részt vettek a 48-as forradalmakban: Karl von Scherzer a bécsiben, míg Xántus János a pestiben. A bukás után mindketten emigrációba kényszerültek, de míg a jómódú Scherzer természetbúvárként járta be az amerikai kontinentet, addig Xántus másfél éves londoni tartózkodást követően mindössze 7 dollárral a zsebében szállt partra New Yorkban 1852 júniusában, és hiába szerzett ajánlólevelet Kossuthtól, Amerikában nulláról kellett újrakezdenie az életét.

Miután próbálkozásai sorra kudarcot vallottak, utolsó lehetőségként 1855-ben belépett az amerikai hadseregbe. Az akkoriban határvidéknek számító Kansas territóriumbeli Riley-erődbe vezényelték, ahol szerencséje William Hammond orvossal hozta össze, aki amatőr ornitológusként a washingtoni Smithsonian Intézetnek gyűjtött, és Xántust is bevonta a munkába. Miután 1859-ben saját kérésére leszerelték, az Egyesült Államok Partkutató Tes-

XÁNTUS JÁNOS (1825–1894)

JOGÁSZ, UTAZÓ, TERMÉSZETRAJZI ÉS NÉPRAJZI GYŰJTŐ, A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ETHNOGRAPHIAI OSZTÁLYÁNAK ALAPÍTÓ ÖRE (1872–1894), A PHILADELPHIAI TERMÉSZETTUDOMÁNYI AKADÉMIA ÖRÖKÖS (1856), A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA (1859), A WASHINGTONI SMITHSONIAN INSTITUTION KIEMELKEDŐ JELENTŐSÉGŰ GYŰJTŐJE, A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG ALELNÖKE

tületének alkalmazásában átkerült a Kaliforniai-félszigeten található Szent Lukács-fokra. Az Amerikában végzett természettudományos gyűjtőmunkái közül ez bizonyult a legértékesebbnek. Az általa felfedezett 390 faj közül 290 erről a területről való, közülük pedig csaknem 50 viseli Xántus nevét.

KARL RITTER VON SCHERZER (1821–1903)

TERMÉSZETTUDÓS, 1852–1855 KÖZÖTT ÉSZAK- ÉS KÖZÉP-AMERIKÁBAN VÉGZETT KUTATÁSOKAT, AZ OSZTRÁK NOVARA-EXPEDÍCIÓ (1857–1859) TUDOMÁNYOS RÉSZTVEVŐJE, LOVAGI CÍM BIRTOKOSA (1860), MINISZTERI TANÁCSOS (1864), AZ OSZTRÁK–MAGYAR KELET-ÁZSIAI EXPEDÍCIÓ KERESKEDELMI RÉSZLEGÉNEK VEZETŐJE, A MONARCHIA FŐKONZULJA SZMIRNÁBAN (MAI NEVE IZMIR), LONDONBAN, LIPCSEBEN ÉS GENOVÁBAN (1872–1896)

KOSSUTH AJÁNLÓLEVELE XÁNTUSNAK,

NEW YORK, 1852. JÚNIUS 16.
XÁNTUS ÉPP AKKOR ÉRKEZETT MINDÖSSZE 7 DOLLÁRRAL A ZSEBÉBEN NEW YORKBA, AMIKOR KOSSUTH ÉSZAK-AMERIKAI ELŐADÓKÖRÜTJÁBÓL VISSZATÉRT ODA

TÁVOLI CÉLOK FELÉ

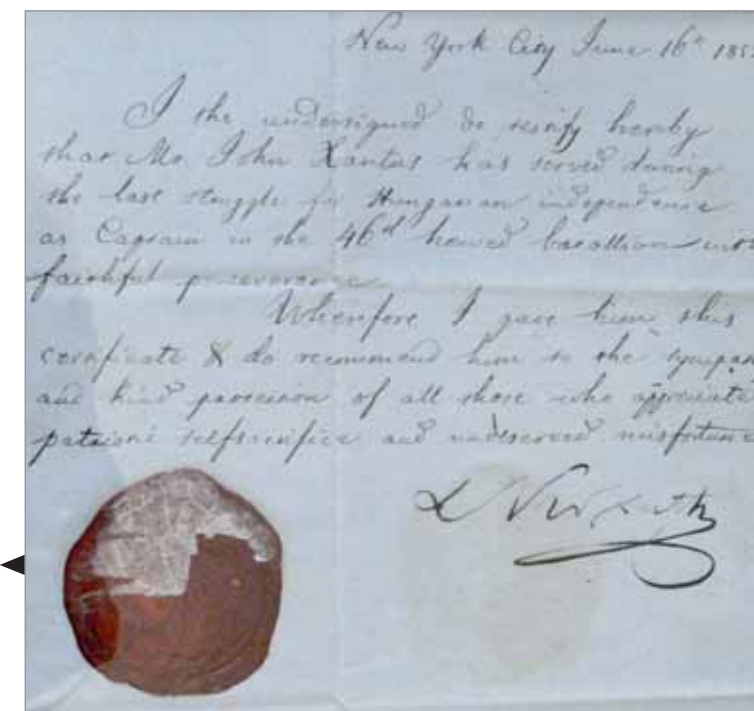
Ebben az időszakban ajánlotta föl szolgálatait a Magyar Nemzeti Múzeum számára. Első gyűjteménye 1859 júniusában érkezett meg, és összesen 7300 tárggyal gazdagította a múzeumot. Gyűjteményeinek és amerikai tapasztalatai nyomán hazaküldött tudósításainak köszönhetően, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta, s hazatérési kérelemmel fordult az osztrák hatóságokhoz. Akkor, amikor a szerencsésebb sorsú Scherzernek – akivel sorsa már Saint Louisban összehozta – már nemcsak megbocsátottak, hanem az osztrák Novara hajó expedíciójának tagjaként éppen visszaérkezett kétéves Föld körüli útjáról. Xántus végül 1864-ben tért haza, és rá két évre kinevezték a frissen megalakult Pesti Állatkert igazgatójának.

A bécsi udvarral a következő évben megkötött kiegyezés értel-

mében Magyarországnak részt kellett vállalnia az osztrákok által évek óta tervezett újabb tengerentúli expedícióban, amelynek legfőbb célja az volt, hogy az osztrák ipar előtt megnyissa az utat a szíami, kínai és japán piacon, kihasználva a befejezés előtt álló Szezei-csatorna által nyújtott közlekedési előnyöket. Mindennek előfeltétele azonban a három, még szuverén országgal megkötendő diplomáciai, kereskedelmi és hajózási szerződés aláírása volt.

Magyar szempontból ugyanakkor az sem elhanyagolható, hogy az út során „... messze tengerekre el fog vitetni, távoli országokban fel fog állíttatni az új osztrák–magyar közös kereskedelmi lobogó, mint állami átalakulásunknak és politikai egyenjogúságunknak látható jelképe...”

A vitathatatlan diplomáciai előnyök dacára a Magyar Tudományos Akadémia úgy látta, hogy

FORRÁS: KORÁNYI-GYŰJTEMÉNY, BUDAPEST

XÁNTUST AZ EXPEDÍCIÓBA!

az expedíciótól nem remélhető gazdasági előny, de ha már a ki egyezésben lefektetett elvek szerint a költségek 30%-át viselnünk kell, legalább „... hazánk mostohább állású tudományos intézetei, s első sorban nemzeti múzeumunk az ez út közben gyűjtendő természetrajzi kincsekkel gyarapíttassék”. Ennek érdekében javasolták az Akadémia elnöki tisztét és a kultuszminiszteri posztot egyaránt betöltő Eötvös Józsefnek Xántus János és egy általa választott preparátor kiküldését. Az előterjesztést azonban Bécsből azzal utasították el, hogy nem lesznek gyűjtések, és a hajókon nincs Xántus számára hely, de ő maga is úgy látta, hogy „... az egész expeditio szervezete olyan volt, mellyről bizonyosan tudtam, hogy eredményhez nem jöhet, s megvoltam győződve, hogy hazánkra működése éppen semmi eredményt sem hozhat”.

Kiderült azonban, hogy a bécsi tudományos intézmények számára végzendő gyűjtésekre „többen nagy készüllettel és pénzzel láttattak el”, s az expedíció vezetőjének kinevezett Scherzer annyit ajánlott fel, hogy ha a szükséges pénzt megkapja, akkor a Bécs számára természet-tudományi vizsgálatokat végző Eugene de Ransonnet a Magyar Nemzeti Múzeum számára is gyűjteni fog – erre a célra külön magyar ne menjen. Eötvös hiába ragaszkodott hozzá, hogy Xántus az expedícióval tartson, a két hajó 1868. október 18-án Xántus nélkül futott ki a trieszti kikötőből.

A kiküldetés ügye azonban ekkorra már presztízskérdéssé vált, ezért a magyar kormány két minisztere is levelet írt a birodalmi külügyminiszternek, Ferdinand Freiherr von Beustnak. Gorove István „közgazdászati” miniszter ezúttal már nem kéréssel fordult minisztertársához, hanem abbéli el-

határozását közölte vele, hogy Xántust nevezte ki a visszalépett Székács helyére. Így egy hónappal az expedíció elindulását követően Eötvös azzal a feladattal delegálta Xántust az expedícióhoz, hogy: „... a kiküldetés célja a magyar nemzeti Museum, magyar tudományos Akadémia, s a magyar Kir. tudom. Egyetem természetrajzi, népismeri és könyvészeti gyűjteményeinek gyarapítása, s az ottani természeti s népismeri állapotoknak tanulmányozása... mindenekelőtt a tudomány fentebbi ágazataira vonatkozó tárgyaknak gyűjtése, illetőleg készpénz vétel vagy csere útján beszerzése. Küldetése ennélfogva tisztán tudományos, s az expeditio állami s kereskedelmi teendőire ki nem terjed...”

Scherzer azonban még ekkor is megpróbálta megakadályozni a magyar tudós kiküldését. Egy von Beustnak írott felterjesztésében kétségbe vonta Xántus tudós mivoltát, pusztán tapasztalt utazóként írva

le őt. Ha pedig mégis sor kerülne Xántus kiküldetésére, akkor az kizárólag a magyar költségvetés terhére történjen, ami azért tekinthető különösen cinikus álláspontnak, mert ennek tudatában követelte később Xántustól azt, hogy Bécs számára is gyűjtsön.

Ilyen körülmények között távolról sem meglepő, hogy Xántus előre látta az expedíció során fellépő politikai, tudományos és anyagi nézeteltéréseket, ezért csakis a „pressióknak” engedve és úgy vállalkozott a „kellemetlen misszióra”, hogy azt is kikötötte, nem kell alávetnie magát az expedíció osztrák tudományos vezetésének, a gyűjtésben szabad kezet kap, és szükség esetén kiválhat az expedíció kötelékéből. Majd, mielőtt kinevezését végleg elfogadta volna, Bécsbe utazott, hogy megpróbálja Scherzert rávenni, hogy egy segédet is magával vihessen. Noha Scherzer régi barátként fogadta, kérését visszautasította.

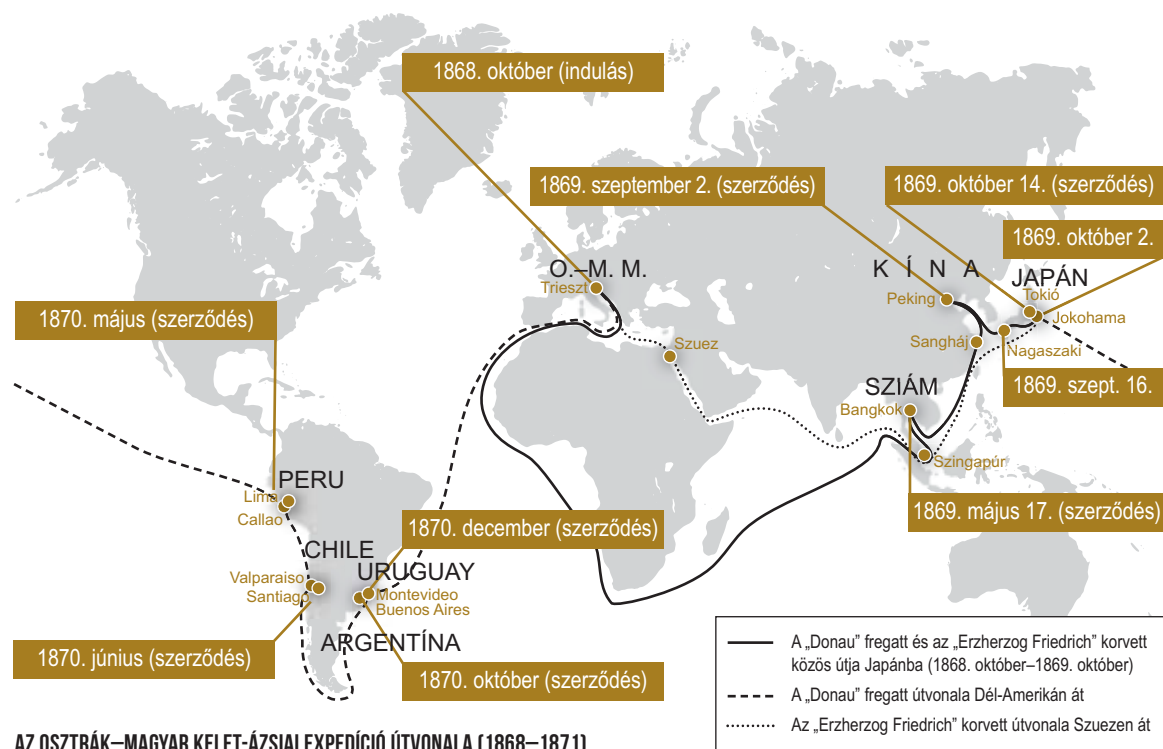
EGYMÁSNAK FESZÜLVE

Ilyen előzmények után érkezett Scherzer és Xántus az expedíciós hajók után Alexandriába, ahol azonosmód felszínre kerültek a nézetkülönbségek, ugyanis amikor Xántus a Szezei-csatorna munkálatairól szeretett volna beszámolni a miniszternek, „Scherzer határozottan kijelentette, hogy a csatornáról ő fog jelentést tenni mind saját kormányának, mind pedig a magyar k. ministeriumnak.”

A Szezei-csatornán átkelve Xántus Ceylon érintésével folytatta útját, ahol is több mint 20 ezer rovar és 1500 egyéb állatot gyűjtött annak köszönhetően, hogy egy angol kávéültetvényes rendelkezésére bocsátotta 800 szolgáját. Ott tartózkodását mindössze két hétre szabta, hogy az expedíció Jóreménység-fokot megkerülő hajói előtt Szingapúrba érjen. A hajók azonban késtek, így Xántus két hónapos várakozásra kényszerült, amit ugyancsak

természetrajzi és néprajzi gyűjtésre használt fel.

Itt találkozott ismét Scherzerrel, aki a szálloda folyosóján a Nemzeti Múzeumnak küldendő ládák láttán számon kérte Xántuson, hogy a Monarchia alattvalójaként miért nem osztja meg gyűjteményeit a pesti és bécsi intézmények között, és arra próbálta utasítani, hogy vegyen részt az Ausztria számára fontos gazdasági, kereskedelmi információk gyűjtésében. Követelését Xántus egyfelől a miniszteri utasításra hivatkozva utasította el, másfelől azzal, hogy „... a gyűjtésekre magyar pénz fordítatván egyedül, követelését nem tartom méltányosnak, s igen sajnálom hogy nem teljesíthetem. B. Ransonett Bécsi gyűjtőnek igen is szívesen engedendek át kettős példányokat, cserében másokért, de kötelességszerűen és feltétel nélkül egyáltalán semmit sem.”

A SURAKARTAI (JÁVA) „SZULTÁN” ÁLTAL XÁNTUSNAK AJÁNDÉKOZOTT „IGEN RÉGI CSALÁDI KRISZ”
KOVÁCSOLT VAS, MARKOLATA TERMÉSZETES FA FORMÁJÁBÓL KIKÉPZETT EMBERI FIGURÁT ÁBRÁZOL

NÉPRAJZI MÚZEUM, LTSZ. 1843

KISZOLGÁLTATOTT HELYZETBEN

Ebben az elutasításban felsejlik a háttérben megbúvó, mélyebb természetű, súlyosabb ok: a dualista berendezkedés eltérő indítatású, de egyöntetű elutasítása. A kiegyezés óta eltelt alig két esztendő nem lehetett elegendő a kényszerű kompromisszum elfogadásához. Míg Scherzer abból a meggyőződésből helyezkedett szembe vele, hogy a Monarchia fennmaradásának záloga a centralizált bécsi kormányzás, és a magyar kiegyezés a német egység osztrák vezetéssel történő megvalósulásának akadálya, addig a hosszú emigrációból éppen csak hazatért Xántus Magyarország egyenrangúságának elismerését várta volna el. Megalázónak érezte az expedíció osztrák résztvevőinek magyarokkal szembeni viselkedését, és még inkább azt, hogy mindenütt, ahol megfordultak, teljesen osztráknak tüntették fel

az expedíciót, és az új konzulátusokon is a régi címet és feliratot használták. Ezekre az alapvető ellentétekre rakódtak rá azok a nehézségek, amelyeket a kereskedelmi és diplomáciai célokat szolgáló expedíció hajóinak hektikus menetrendje okozott a kizárólag gyűjtést és tudományos munkát célul kitűző Xántus számára. Ezt Kínában is tapasztalhatta, amikor a diplomáciai tárgyalások elhúzódása miatt a hajók parancsnoka, Anton Petz admirális maradásra utasította nemcsak a diplomaták elhelyezésére szolgáló Donaut, hanem az expedíció tudományos személyzetét szállító Friedrich korvetet is. Miután a tengernagy döntése következtében az expedíció kutatást végző része Sanghajban rendezkedett be, Xántus több kutatóutat tett a kereskedelmi központ környékén, Ningpóban és vidékén.

FÁBÓL ESZTERGÁLT, ILLETVE BAMBUSZSZÁRBÓL KIALAKÍTOTT, ARANYOZÁSSAL DÍSZÍTETT EDÉNYEK JAPÁNBÓL ÉS KÍNÁBÓL

NÉPRAJZI MÚZEUM, LTSZ.: 233, 319, 793

A SZAKÍTÁS SZÉLÉN

Az expedíció Japánban folytatta útját, ahol számos kikötőt érintett: szállodaszámlái alapján Xántus legtöbbet, 3-4 hetet Nagaszakiban töltött. Japánban szerzett zoológiai gyűjteményével a rendelkezésre álló idő rövidege és a megfelelő évszak elmúta miatt ugyan nem volt elégedett, de „*az etnographiai mondhatom hogy teljes és tökéletes... Bronz és más gyűjteményem semmi kívánni valót sem hagy hátra*” – jelentette a Nemzeti Múzeum igazgatójának, Pulszky Ferencnek.

Ugyanezen leveleiből derül ki, hogy az expedíció belüli helyzete mindinkább megkérdőjeleződött. Scherzer már Kínában értesítésére adta, hogy Amerikába kizárólag azt az egy magyart viszik tovább, aki teljes egészében a közös ügynek szenteli magát. De ő maga sem akart továbbmenni Dél-Amerikába, ahol „*futva az Expedícióval körülhajozom, s improduktív kölcséggé kerülök, – inkább a Philippini szigeteken Borneon, Sumatrán, és Jáván töltök néhány holnapot honnét még ugyanszólván semmije sincs a Múzeumnak; s hol – ha időmnek ura leszek – rendkívül érdekes és terjedelmes gyűjteményeket hozhatok össze*”.

KÜLFÖLDI MŰGYŰJTŐK SZÁMÁRA ÜZEMELŐ DÍSZMŰÁRU-KERESKEDÉS JOKOHAMÁBAN XÁNTUS VÁSÁROLTA FÉNYKÉPFELVÉTEL

NÉPRAJZI MÚZEUM, LTSZ. F15018

XÁNTUS JÁNOS RAJZA, NÉPRAJZI MÚZEUM, LTSZ. R6531.35

XÁNTUS JÁNOS RAJZA, NÉPRAJZI MÚZEUM, LTSZ. R6531.32

XÁNTUS JÁNOS RAJZA, NÉPRAJZI MÚZEUM, LTSZ. R6531.91

XÁNTUS JÁNOS RAJZA, NÉPRAJZI MÚZEUM, LTSZ. R6531.44

XÁNTUS HÁZA BORNEÓN

A SZÉLSŐSÉGESEN CSAPADÉKOS ÉGHAJLAT MIATT A MOCSARAS TERÜLETEKEN LÁBASHÁZAKAT ÉPÍTETEK, A KÖZLEKEDÉS PEDIG CSAK HAJÓKON VOLT LEHETSÉGES

FEJHÁZ

A LEVÁGOTT TRÓFEAFEJEK ÖRZÉSÉRE SZOLGÁLÓ ÉPÜLET BORNEÓN

HARCI DÍSZBEN

FÉRFIHARCOS A BORNEÓI BATANG LUPAR FOLYÓ MENTÉRŐL

CSOMAGKÜLDÉS ANNO...

XÁNTUS EGYIK SARAWAKBÓL HAZAKÜLDENDŐ, TÖRÉKENY TÁRGYAKAT TARTALMAZÓ LÁDÁJA HÁTIKOSARAT VISELŐ, BENNSZÜLÖTT NŐKKEL

NÉPRAJZI MÚZEUM, LTSZ. 1530

HARCI TRÓFEA

DAJAK HARCOS FÜSTÖLÉSSSEL KONZERVÁLT, LÁGYRÉSZ NÉLKÜLI FEJE, ROTÁNGBÓL FONT TARTÓBAN A BORNEÓI BATANG LUPAR FOLYÓ VIDÉKÉRŐL. A KOPONYA JOBB FRONTOPARIETÁLIS RÉSZÉN ÉLES ESZKÖZZEL TÖRTÉNT CSAPÁS NYOMA LÁTSZIK. AZ ILYEN FEJEKET HADI DIADAL EMLÉKÉNT A NEMZETSEGEK AZ E CÉLRA EMELT ÉPÜLETEKBEN FÜGGESZTETTÉK KI, ÉS IGEN NAGY BECSBEN TARTOTTÁK

ÖNÁLLÓAN, SIKERESEN

Xántus 1869 októberében az expedícióból történő kilépés és az önálló borneói és jávai gyűjtőút mellett döntött. Minthogy idejének valóban ura lett, és Eötvösnek köszönhetően rendelkezett a szükséges anyagi forrásokkal is, kiválóan felkészülhetett a munkára: tökéletesítette malájnyelv-tudását, tanulmányozta a szakirodalmat, ajánlóleveleket szerzett be, mielőtt Sarawakba hajózott volna, hogy a dajak területekről „*megszerezsek minden ethnographiai tárgyat, azontúl... különösen... orángutánokat.*” Ezt a leghosszabb, négy hónapos kutatóútját siker koronázta, s a bécsi Néprajzi Múzeum igazgatója, Franz Heger szerint a kor legjobb néprajzi gyűjteményét rakta össze. Ráadásul olyan terepen, ahol naponta mindössze 2-3 esőmentes órával számolhatott, kizárólag csónakkal lehetett közlekedni, gyakran abban is aludtak,

és minden tárgyat bennszülött falvakban kellett beszereznie. Noha Xántus minden helyszínen fölta-
lálta magát és voltak helyi segítői is, mégis kizárólag saját magára számíthatott, amikor a vadászat, a preparálás, a trópusi körülmények között történő tartósítás és csomagolás, valamint a „*példányok catalogizálásának, lelhelyezésének*” és hazaküldésének soha véget nem érő feladatát végezte.

Másfél évnél hosszabb gyűjtőútról több mint 200 ládában 155 000 tárgyat is meghaladó gyűjteményt küldött haza, ami 86 000 állattani, 65 000 növény-tani objektumot, 428 ásványt és kövületet, 2500-3000 „*népismeit*”,

azaz néprajzi, iparművészeti tárgyat, mintegy 1000 érmét és pénzt, valamint 500 könyvet és kéziratot foglalt magában.

Utolsó gyűjtőútjára 1870. június 11-én érkezett meg Batáviába. A jávai ültetvényesek a szokásos szolgazemélyzetten túl még egy kis gőzhajót is rendelkezésére bocsátottak, továbbá régiségekkel, köztük maláj fegyverekkel és „*a Boro Bodoi romokból néhány példány régi bronzsal*” ajándékozták meg. Utolsó jelentését szeptember 28-án keletzte Szingapúrban, és csaknem kétévnyi távollét után 1870. november 4-én érkezett vissza Triesztbe. Hazahozott gyűjteményét Jókai ekképpen méltatta:

„... mulhatatlanul szükséges, hogy azok egy külön ethnographiai osztályban egyesíttessenek.” Ez 1872. március 5-én következett be, amikor Xántust a Nemzeti Múzeum frissen alapított Ethnographiai Osztályának őrévé nevezték ki.

FÖLDGÖMB VILÁGLÁTÓ A TRENDFM-EN
CSÜTÖRTÖKÖNKÉNT 16.35-KOR.
A RÁDIÓBAN VENDÉGÜNK A TÉMÁRÓL:
GYARMATI JÁNOS

TRENDFM 94.2
Gazdaság és Kultúra

KORÁBBI MŰSORAINK MEGHALLGATHATÓK:
WWW.TRENDFM.HU

A CIKK AZ OSZTRÁK-MAGYAR KELET-ÁZSIAI EXPEDÍCIÓ ÉS XÁNTUS JÁNOS GYŰJTEMÉNYE CÍMŰ NFKI-OTKA (AZONOSÍTÓSZÁM: K123911) PÁLYAZAT KERETÉBEN ÍRÓDOTT

GYARMATI JÁNOS
A NÉPRAJZI MÚZEUM
RÉGÉSZ-MUZEOLÓGUSA